

El retaule de Sant Jeroni, de Pere Terrencs

JOSEP ESTELRICH I COSTA

En ocasió de la commemoració del quint centenari del monestir de Santa Elisabet, de monges de Sant Jeroni (28 agost 1485-1985), es va muntar una modesta exposició de documents, orfebreria, brodats i altres objectes del patrimoni monàstic, reunit i conservat al llarg dels cinc-cents anys. L'exposició era presidida per una taula gòtica de Sant Jeroni, de 2'15 x 1'04 m. que, d'ençà que les monges de l'actual comunitat en tenen memòria, havia estat col·locada a diverses estàncies del monestir. Acabades les celebracions centenàries fou posada dins l'església, a la paret de baix del cor.

D'aquesta taula se n'han ocupat dos acreditats estudiosos de la pintura mallorquina: Jeroni Juan, que l'atribuïa a Martí Torner, i Gabriel Llopart que, després d'estudiar les escasses possibilitats de que Torner fos l'autor de l'obra, es mostrava partidari d'atribuir-la a Pere Terrencs.¹ La investigació a l'arxiu del monestir ens permeté confirmar aquesta darrera hipòtesi amb albarans autògrafs del mateix pintor, i reunir altres informacions sobre les vicissituds passades pel retaule.² Amb elles es pot reconstruir la senzilla, però llarga, història d'aquesta valuosa obra.

Feia apenes vint anys que el monestir jerònim havia iniciat la seva existència, en l'edifici, aleshores reduït, que havia estat abans convent de les monges de la Tercera Regla de Sant Francesc, quan la comunitat, presidida per la priora sor Caterina Llull,³ es va resoldre a emprendre l'ambiciós projecte d'un

¹ JUAN TOUS, Jerónimo. *Breve historia del convento de San Jerónimo de Palma de Mallorca*. Palma de Mallorca, 1973, pp. 40-41. LLOPART, Gabriel. *La pintura medieval mallorquina*. Palma de Mallorca, 1977 ss., vol. I, pp. 93-96.

² ESTELRICH COSTA, Josep. *Artistes que treballaren pel monestir de Santa Elisabet de la Ciutat de Mallorca. Documentació d'arxiu (segles XVI-XVIII)*. BSAL 41 (1985), pp. 223-226. Hi ha la transcripció dels documents citats en aquest treball. Des d'aquesta documentació el P. Gabriel Llopart ha identificat definitivament el conjunt de l'obra de Pere Terrencs (LLOPART, Gabriel. *La pintura gòtica a Mallorca*. Ajuntament de Palma, 1987, pp. 35-37 i il. 92-105).

³ Sor CATERINA LLULL fou vicària en funcions de priora des d'abans de 1496 fins a 1501, i la primera priora del monestir des de 1501 a 1510 i de 1519 a 1522. (*Arxiu del Monestir de Santa Elisabet* (AMSE). 31.1, ff. 25 i 301-303).

retaula dedicat al seu pare Sant Jeroni, perquè fos venerat, junt amb Santa Elisabet d'Hongria, dins la petita església de l'anterior comunitat de terceroles.⁴

Hem qualificat el projecte d'ambició atenent no sols al preu que les monges n'havien de pagar sinó també a l'estretor econòmica de la societat mallorquina per aquelles saons⁵ i a la presumible escassetat d'aquella petita i encara tendre comunitat, que es veié obligada a saldar el preu del retaule en dotze terminis, des de l'any 1504 a 1512.⁶ Necessitaven fer obres per engrandir el monestir i, segons escrivien al rei Ferran II els jurats de la Ciutat i regne de Mallorca, l'any 1511, "les monges de Sanct Hierònim, les quals són molt virtuoses, honestes, castes y observants lur regla e stan recluses e tencades que algú no les veu e tenen molt poca renda e si no fossen les charitats que han per lur bona vida no serien per sustentar-se'n".⁷ Estaven a més en aquella etapa creativa de tota institució que comença, en la qual són moltes les coses per fer i per posar a punt. L'any 1506 es va fondre la campana major⁸ i el 1507 fou beneïda pel bisbe de gràcia Mestre Miquel Morro la imatge de Nostre Dona de Consolació, obra del prevere escultor mossèn Gabriel Mòger.⁹

Encarregaren l'obra al pintor Pere Terrenes amb el qual signaren un contracte pel preu de dues-centes lliures, en poder del notari Miquel Litrà. Lamentablement no hen pogut haver, fins ara, aquest contracte, cosa que ens permetria conèixer el projecte global i les condicions amb què el pintor s'obligava a realitzar-lo. Per un llibre d'albarans sabem que es va fer "pintar en la sumitat del rataula... la istòria de Jesucrist quant fone trobat al temple", per complaure la devoció del notari Miquel Litrà, "scrivà del monestir", en correspondència de les monges a la gratuïtat a la què s'obligaven per al futur ell i el seu hereu.¹⁰ Aquest albarà està datat a 3 de gener de 1508. Això ens fa pensar que el retaule, si no estava ja acabat, es trobava en una fase molt avançada.

Els pagaments es feren, com ja s'ha indicat, en dotze terminis que van des del 8 de març de 1504 al 3 d'octubre de 1512. De tres d'aquests pagaments, entre ells el de quitança, n'han quedat albarans autògrafs del mateix pintor.¹¹ Si bé el contracte es va fer per 200 lliures, al final se li afegiren al pintor 10 lliures més "per satisfacció del cert or havia posat en lo rataula fora dels

4 L'església havia estat construïda per Huguet Barxa, l'any 1448, essent priora sor Joaneta Guimerana (LLOMPART, Gabriel. *Identificación del "Maestro de las Predelas" y encuadre de otros más*. Estudis Baleàrics, 29-30 (juny-setembre 1988), pp. 48-49).

5 BARCELÓ CRESPI, Maria. *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*. Institut d'Estudis Baleàrics, 1988, pp. 182-183.

6 AMSE. 68.1, ff. 124 v.-125.

7 ROSSELLÓ, Ramon. *El Convent de Monges Jerònimes de Ciutat*. Comunicació, 45-46 (juliol-octubre 1986), pp. 16 i 21.

8 Du aquesta inscripció: "Hieronima Elsabet vocor / Deum ludare vos ortor / Any M e D sis / Sanctimoniales properandum venite / congregamini / Deum et sanctus laudate".

9 AMSE. 31.1, f. 3. (ESTELRICH COSTA, Josep, Ob. cit., pp. 227-228). Han publicat estudis sobre aquesta imatge: JUAN, J. - LLOMPART, G. *Las Virgenes Sagrario de Mallorca*. BSAL. 22 (1963), p. 192; JUAN TONS, J. Ob. cit., p. 39.

10 AMSE. 68.1, f. 2.

11 Ib., ff. 2 v., 4 - 4 v.

pactas".¹² Un dels pagaments fou rebut a 4 de juliol de 1506 per l'escultor mn. Mòger el qual rebé 20 ducats per comprar or, 10 per al pintor i 10 per a ell mateix, que estaria aleshores esculpint la imatge de Nostra Dona de Consolació. Es pot suposar que per a la finançació d'aquesta empresa el monestir pogué comptar amb l'ajuda de devots i amics de la casa. Consta documentalment d'una d'aquestes ajudes, certament molt crescuda si bé en part un poc tardana.¹³

Els intermediaris de les monges per pagar al pintor foren mos. Berenguer de Montornes, un dels dos protectors del monestir, mos. Miquel Joan, prevere, procurador de la comunitat, i mos. Gabriel Mora, "sacerdot de la casa", que va anotar personalment el registre dels pagaments i és molt possible que tingués una part important en el projecte i en la seva execució.¹⁴

Amb el temps la comunitat crexia i el monestir els tornava petit. A 7 de juny de 1540 les monges, "per esser moltes en nombre i lo monestir xic", adrecen al Gran i General Consell una petició d'ajuda per fer infermeria, sala capitular i "per créixer lo cor, la stretura del qual és tant xique que apenes la mitat de les monges poden residir en aquell les hores que's fan los divinals oficis".¹⁵ L'any 1548 el monestir i els magnífics Jurats de la Ciutat demanen a la sagrada casa de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem un troç de l'hort del Temple, "per eixamplar i allargar l'església o construir-la de bell nou". El Mestre Fr. Joan de Homedes i el Capítol general, reunit a Malta, accedeixen a aquesta petició i venen al monestir de Santa Elisabet "una part de l'hort ja destruït, pertanyent a la casa del Temple o batllia nostra de Mallorca".¹⁶

¹² Ib., f. 125.

¹³ "Avem rebut del venerable mossèn Johan Miquel, prevere, procurador nostre, trenta una liura xvii sous e viii diners a compliment de lxxxiii l. que havia promesas la senyora Joana Batista Barrera q^o al nostre monastir per lo retaule major. Fo a xxiii de janer Mdxxi" (AMSE. 65.2, f. 8).

¹⁴ AMSE. 68.1, ff. 124 v. - 125. Mn. GABRIEL MORA, domer de la Seu, fou el tercer capellà del monestir durant més de vint anys (ca. 1500-1522). Passats els primers anys de la fundació, fou l'iniciador dels llibres de registre del monestir, que va començar de mà pròpia, recollint les notícies del període fundacional: el Capbreu major —que conté les informacions disperses en els pergamins més antics des de la primera comunitat de beguins a la segona dècada del s. XIV, la relació de monges professes, la anotació dels escassos censals, i les eleccions de priores— (AMSE. 31.1), el llibre d'aniversaris i celebracions festives (AMSE. 47.1) i el llibre d'albarans (AMSE. 68.1). Feu donació al monestir del seu alberg situat "a la travessa davant la iglésia de Montesyon". Fou gran amic de Mn. Bartomeu Caldentey, el fundador de la primera impremta mallorquina, company seu de ministeri a la Seu, el qual l'elegí marmessor testamentari i rebé d'ell el viàtic (MUNAR, Gaspar. *Llibre de contemplació*. Preliminars. Palma de Mallorca, 1985, pp. XVI-XIX). Un altre bon amic de Mn. Mora fou el canonge Gregori Genovard, amb el qual col·laborà en la fundació de la Casa de la Criança, contribuint a la seva dotació (MUT, Vicente. *Vida de la venerable sor Isabel Cifre*. Mallorca, 1625, pp. 18-19). Durant molts d'anys fou confés i guia de sor Isabel Cifre, fundadora de La Criança, i abans de morir va deixar escrit el testimoni de la vida i experiències místiques de la seva penitenta, vint anys abans de la mort d'aquesta. Una còpia del manuscrit va ser transmesa per l'arxiver de la Seu Dr. Josep Barberí a Fr. Lluís de Vilafranca i es troba avui a la Biblioteca del Marqués de Vivot. Aprofitam l'avinentesa per agrair al Sr. P. de Montaner l'haver-nos facilitat l'accés a aquest estimable document del venerable prevere.

¹⁵ ARM. AGC 29, f. 20. ROSSELLÓ, Ramon, ob. cit., pp. 17-18.

¹⁶ AMSE. 1. 59.

Les monges es decideixen per construir l'església de nova planta, i pel setembre de 1555, essent priora sor Beatriu Gual, filla del Sr. Antoni Gual i Desmur, comença la construcció de l'església actual —exceptuant el presbiteri, que fou construït en la segona mitat del segle següent— la qual quedà enllestida l'any 1562 amb la col·locació del paviment.¹⁷ L'edificació començà per la cabecera del temple i quan s'acabava de construir la primera volta, pel desembre de 1557, el retaule de Sant Jeroni, de Pere Terrencs, fou desmuntat de l'església primitiva pel fuster mestre Thomàs Esmengual.¹⁸ Les peces estigueren prop d'un any desmuntades i s'aprofità aquesta circumstància per restaurar el retaule, obra que va realitzar, pel juny de 1558, el pintor Mateu López.¹⁹ Acabada la segona volta i col·locats els graons i l'altar del presbiteri, el retaule fou instal·lat per l'indicat fuster mestre Esmengual al fons de la nova església, pel setembre del mateix any 1558, a punt de presidir ja la festa anual del sant patró de la comunitat jerònima. El treball de muntatge exigí nou jornals del mestre ajudat de dos fadrins.²⁰

L'any 1630 es feu necessària una reparació al retaule, segons consta en els llibres de la procuradora: "A viii de dit (gener 1630) ...doní x sous per una post per adobar el retaule gran de la iglésia, viii sous per un jornal de mestre García", fuster.²¹

Del setembre de 1650 al març de 1653 el retaule de Terrencs estigué retirat de l'església. Les voltes del temple, quan encara no s'havien complert cent anys de la seva construcció, amenaçaven ruïna i hagueren de refer-se totes, en temps dels priorats de sor Jerònima Paula Desbrull i sor Isabel Mir. El fuster mestre Francesc Escales desarmà el retaule abans que es començàs a desfer-se la primera volta, i tornà bastir-lo després que fou reconstruïda la tercera.²²

Nou anys després, per l'abril de 1662, el retaule fou retirat definitivament de l'església. Les monges sor Anna Maria i sor Constança Sureda i Descallar, filles úniques del senyor Joan Baptista Sureda, que després d'enviudar havia estat ordenat preveré i a la seva mort llegà a ses filles mil lliures de renda anual, destinaren aquests ròdits a la construcció de l'actual presbiteri de l'església, que guarniren amb el gran retaule barroc que avui segueix al fons del temple.²³

17 AMSE. 65.7 i 65.8, dos llibres de Clavariat on es troben dispersos els registres dels pagaments.

18 AMSE. 65.7, f. 22.

19 "Més donarem a mestre Lopis per reparar lo retaule, 7 lliures" (AMSE. 65.7, f. 62 v.) MATEU LÓPEZ pintà l'any 1574 per l'església del monestir de Santa Elisabet el retaule de la Concepció de Nostra Senyora, actualment a la mateixa església del monestir, i l'any 1586, les claus de les dues voltes de la Sala Capitular, destruïda en un bombardeig de la Ciutat l'any 1937. (ESTELRICH COSTA, Josep. Ob. cit., pp. 226-227). També hi ha en el monestir altres dues obres del pintor: La Sagrada Generació i El Davallament. Aquestes i el retaule de la Concepció han estat catalogades amb els nùms. 30, 32 i 34, respectivament, per LLOMPART, G., PALOU, J. M.^a i PARDO, J. M.^a en *Els López dins la pintura del segle XVI a Mallorca*. Palma de Mallorca, 1988, pp. 75, 77 i 80.

20 AMSE. 65.7, f. 32 v.

21 AMSE. 66.15, f. 41.

22 AMSE. 51.4, ff. 23, 62.

23 AMSE. 31.1. ff. 366 v.-367.

Venturosament no va succeir amb el retaule de Pere Terrencs el que diu el P. Gabriel Llopart, que “molts altars i retaules barrocs foren els causants de la ruïna dels anteriors medievals o renaixentistes”, mentre que “també l'amor a la tradició i a la història ha fet que es mantinguessin, en unes famílies i en unes esglésies determinades, tot de peces importants fins avui mateix”.²⁴ Aquest amor a la tradició i a la història es va mostrar en el nostre cas. El 17 de juliol de 1661 fou beneïda la primera pedra de l'edificació, i el 20 d'abril de 1662 anota la procuradora del monestir en el seu llibre de despeses: “Doní ...iii liures per jornals dels mestres, claus i guix, per acomodar els quadros del retaule gran per la porteria, rafetor i dormidós”.²⁵ La taula central de Sant Jeroni fou col·locada a la saleta d'entrada a la clausura, que les monges anomenen “entre-portes”, on la veié l'Arxiduc Lluís Salvador cap a les darreres dècades del segle passat.²⁶ De les altres parts del retaule, col·locades en el refectori i dormidors no se'n tenia altre notícia que la de la taula de Jesús trobat en el Temple, destinada al pinacle, que no es troba en el monestir.

Noves investigacions ens han posat darrera el rastre de les dues taules laterals. L'erudit Joaquim M.ª Bover a la seva “miscel·lània” deixà constància d'una visita feta al monestir: “San Jerónimo. (1.º de Junio de 1844) = ...A la entrada de la clausura se ve un fragmento del antiguisimo retablo del altar mayor con San Geronimo, San Agustin y San Gregorio”.²⁷ Sembla que les dues taules que Bover trobà l'any 1844 acompanyant la taula de Sant Jeroni en el mateix lloc del monestir on encara la va veure l'Arxiduc anys després, no poden ser altres que les que avui es troben en el Museu diocesà, de 1'40 x 0'43 m., restaurades per Artur Cividini, sota els auspicis de la “Fundación Juan March”, catalogades per Gabriel Llopart amb el núm. 145 a “*La pintura medieval mallorquina*”.²⁸

Tant de bo que qualche dia apareguessin la taula de Jesús en el Temple o altres presumibles fragments del retaule de Pere Terrencs.

²⁴ LLOPART, Gabriel. *La pintura gòtica a Mallorca*, p. 13.

²⁵ AMSE. 66.23, f. 80.

²⁶ ARXIDUQUE LUIS SALVADOR. *La Ciudad de Palma*. 2.ª ed. facs. Palma de Mallorca, 1981, f. 210.

²⁷ BOVER, Joaquín M.ª *Miscelánea histórica majoricense*. Ms. Biblioteca Bartolomé March, t. XIV, p. 3.

²⁸ Vol. III. Palma de Mallorca, 1978, p. 168.